

В.В.Гоцуляк.

**Хмельниччина: візія М.Грушевського та її оцінка в
новітній історіографії.**

Дві вікопомні дати: 400-ліття народин Б.Хмельницького та 130-ті роковини від дня народження М.Грушевського, дають нагоду пильніше придивитися до історіографічного доробку про цих велетнів українського духу, особливо під оглядом візії Хмельниччини видатним вченим-енциклопедистом. Незважаючи на схвальну оцінку та різну ідейну критику, ці дві постаті в літературі описані суперечливо, викликаючи неоднозначні відгуки, а нерідко

звинувачення у висліді їх праці на користь народу. Цілком справедливо цю тенденцію відмітив академік В.А.Смолій, синтезно розглянувши постать Б.Хмельницького як державотворця[1]. Автор наголошує на тому, що Хмельниччина – це не лише час становлення незалежної держави, зміни політичного статусу України та її місця на європейському континенті. Це також доба соціальних потрясінь, яка істотно вплинула на устої тогочасного суспільства. Разом з тим вчений, вказуючи на видатні здібності гетьмана, назвав цілу несприятливу низку проблем матеріального, юридичного, станового плану, які прийшлося тому долати у руслі тієї епохи.

Показуючи величезний внесок Б.Хмельницького у будівництво Української держави та утвердження її власних структур і зауважуючи, що сьогодні цього не може заперечити жодний з серйозних дослідників В.А.Смолій, захищаючи історичну правду, застеріг особливо авторів публіцистичних видань від зображення гетьмана діячем, що у 1654 р. “зробив фатальну помилку”, людиною, позбавленою державного таланту, у вчинках якої превалювали особисті мотиви тощо. Як правило, свою думку, такі автори будували майже виключно на фактах політичної історії. На складну епоху XVII ст., де діяли інші закони суспільного розвитку, переносяться ціннісні орієнтири кінця XX ст., нинішні ідеологічні симпатії (особисті чи окремих політичних сил). Подібна парадигма і до наших часів супроводжує також і наукову спадщину М.Грушевського – велета української історіографії.

Львівський історик Я.Дашкевич, досліджуючи тонку тему: історію родинного клану Хмельницьких, показав, що його формування в середині XVII ст. відбулося на тлі становлення відносно вузького прошарку нової української аристократії – козацької старшини як верхівки великого новоутворюваного стану. Справедливо зауважуючи, що про династичну політику забула українська історіографія народницького напрямку XIX – XX ст., мимоволі ставши

спадкоємницею тенденційної “Історії Русів”, у якій штучно сконструйовано різкий антидинастизм Б.Хмельницького, автор вважає, що і М.Грушевському не вдалося висвітлити постать Великого гетьмана. Причина такої невдачі, на думку вченого, корінилася в тому, що на висновках найбільшого українського історика негативно позначився особистий його досвід як політика: гетьманський переворот 1918 р. відзеркалився в трактуванні фігури Б.Хмельницького. М.Грушевський не міг вирватися з тенет народницької історіографії, з позиції якої так різко не лише критикував В.Липинського, а й заперечував важливу роль династичних інтересів у діяльності гетьмана[2]. Але вцілому Я.Дашкевич не заперечував фундаментальність розробки М.Грушевським історії Хмельниччини, підкресливши яскравий професіоналізм вченого.

У історіографії, як, зрештою, і в будь-якій сфері історичної науки є чимало понять, зміст яких не має поки що чіткого визначення. До них належить і поняття “ідеї національного самовизначення”. Цілком зрозуміло, що нечіткість понять категоріального апарату гальмує процес наукового пізнання. Саме тому відомий дослідник професор Л.Г.Мельник, розкриваючи тему утвердження ідеї українського національного самовизначення, закладену в “Історії Русів”, а також розвинену М.Костомаровим, П.Кулішем, О.Кониським, Б.Грінченком, М.Драгомановим, показав, що синтез її своє остаточне втілення знайшов у творчості М.Грушевського. Автор підкреслив, що основним проблемам історії України вчений намагався дати суто наукове трактування. Л.Мельник вказав на створення М.Грушевським власної концепції “козацької епохи”, наголосивши, що М.Грушевський показував козацтво як носія особливої історичної місії – “національного речника українського народу”[3]. Розглянувши праці вченого “Очерк истории украинского народа”, “Освобождение России и украинский вопрос”, “Всесвітня історія в короткому огляді” та інші,

Л.Мельник розкрив головні моменти авторської концепції козаччини. Згідно неї, у 1654 р. відбулася добровільна спілка України з Росією, під тиском обставин, як тимчасова комбінація, як випадковий воєний союз, на швидку руку, залишаючи багато недомовленого і суперечливого. Слідом за Грушевським, автор доводить, що найближчою метою Б.Хмельницького було втягнути московський уряд у війну з Польщею, і для досягнення її він не рахувався з власними обіцянками й не заглядав наперед. Та коли, нарешті, московський уряд наважився зробити цей крок, Хмельницькому довелося швидко переконатися, що він зробив неоднозначний політичний вибір. Останнє спонукало Б.Хмельницького до переорієнтації на нові політичні комбінації, а саме – на розрив з Москвою і встановлення тісного союзу із Швецією і Трансільванією. Тому-вважав Грушевський – Б.Хмельницький був не лише “приєднувачем України до Московської держави”, а й “першим українським сепаратистом”. В своїх працях М.Грушевський доводив, що після укладення союзу з Росією Хмельницький за спиною Москви діяльно вів переговори, шукаючи нових союзників, нових політичних комбінацій, на які міг би спертися і проти Польщі, і проти Росії. Зрештою, у Хмельницького і старшини, що його оточувала, визріли нові політичні цілі: зробити Україну нейтральною державою під спільним протекторатом Російської держави й Швеції, можливо, й Туреччини. Смерть гетьмана поклала кінець цим далекосяжним планам. Розкриваючи зміст концепції історії Хмельниччини, Л.Мельник підкреслив, що, за Грушевським, приєднання гетьманської України до Росії було лише військово-дипломатичним актом, який не мав для українського народу великого історичного значення, більш того, наслідки були негативними, оскільки приєднання призвело в XVII – XVIII ст. до занепаду народного господарства, громадського й культурного життя. Відомо також, що Грушевський стверджував, що ліквідація Гетьманщини мала негативні

наслідки, закривши українському народові шлях до сприйняття передових європейських ідей і форм суспільного життя. На погляд вченого, М.Грушевський продовжив думку М.Драгоманова про те, що приєднання України до Росії позбавило Україну безпосередніх політичних і культурних зв'язків із Західною Європою.

Авторська концепція Хмельниччини М.С.Грушевського викладена в ч. 3 8-го й у двох частинах 9-го томів, що становить 2,5 тис. сторінок друкованого тексту. Головним висновком вченого над дослідом епохи Хмельниччини був такий:

“Новий рух, розпочатий відродженням XVI віку, знайшов свій дальший розвій в сій добі, і в ній використувалося те, що мало з часом стати українською нацією. З особливою уважністю старався я ловити всі прояви сього розбудженого самопочуття”[4].

У підготовленій В.А.Смолієм та В.С.Степанковим монографії “Богдан Хмельницький: Соціально-політичний портрет” (1993, 1995 рр.) підкреслюється величезний внесок М.Грушевського у вивчення історії середини XVII ст. Називаючи його найвизначнішим представником народницького напрямку, вчені вказали, що в творчості М.Грушевського протягом першої третини XX ст. відбувся складний і суперечливий процес переосмислення “епохи Хмельниччини”, зародження ідеї державницької концепції[5]. Для розуміння діяльності гетьмана важливе значення мали міркування вченого про визвольні змагання народу як найбільшу силу в українській історії – революцію, силу впливу котрої він порівнював з епохальними подіями в Західній Європі. Належна оцінка була дана вченими і висновку М.Грушевського про перетворення козацької України на фактично незалежну країну, що володіла всіма тими прикметами які в цілості характеризують державу. Історики велику заслугу вченого вбачали в проведеному ним глибокому аналізі дипломатичної діяльності гетьманського уряду. Вцілому у науковій монографії література строго згрупована, названі

напрями української історіографії й дана їх класифікація в хронологічному і проблемному аспектах, проаналізовані праці як вітчизняних так і польських авторів. Це дозволило на широкій документальній базі змалювати яскравими фарбами соціально-політичні риси портрету Б.Хмельницького, внутрідержавні та загальноєвропейські напрями його діяльності.

Оцінюючи візію М.Грушевським Хмельниччини і її висвітлення у новітній історіографії, відзначимо прагнення позбутися одномірного погляду на його спадщини в даному питанні. На наш погляд, пробив час відмовитися від беззастережливого втиснення його історіографічного доробку в один тільки народницький напрямок в українській історичній науці. М.С.Грушевський вдосконалив і опрацював існуючу до нього схему української історії та її розвитку, підготував синтетичні дослідження, багато уваги приділяв критичному опрацюванню здобутків своїх колег, зарубіжних дослідників. Працюючи над історією України, М.Грушевський як вчений-енциклопедист ніколи не розумів її звужено: історія кожного народу дуже тісно і нерозривно переплетена з розвитком сусідніх народів, з проявами провідних культурно-ідеологічних в широкому контексті та соціально-політичних – у вузькому – течій. Час переоцінити спадщину М.Грушевського на ґрунті опанування ним нових методів дослідження різноманітних проблем історичного пізнання.

1. Смолій В. Державотворець // Київська старовина. – 1995 № 4. – С.2 – 14.

2. Дашкевич Я. Родонний клан Хмельницьких // Київська старовина. – 1995. – № 4. – С.95 – 101.

3. Мельник Л.Г. Утвердження ідеї українського національного самовизначення (кінець XV – початок XX ст.) К., НМК ВО, 1992.

4. Грушевський М.С. Історія України-Руси. – Т.9. – С.6.

5. Смолій В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький:

Соціально-політичний портрет. – 2-ге вид., доп. перероб. –
К.: Либідь, 1995. – С.12.